

Evaluatie van het LNV-Emancipatiebeleid tot 2000

**Erwin Maathuis
Petra Welboren**

Informatie- en KennisCentrum Landbouw/Ede, maart 2000

© 2000 Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het IKC-Landbouw, Postbus 482, 6710 BL EDE.

Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij stelt zich niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij het gebruik van gegevens uit deze publicatie.

Oplage 150 exemplaren

Samenstelling Erwin Maathuis, Petra Welboren

Druk Ministerie van LNV, Facilitaire Dienst/Bedrijfsuitgeverij

Voorwoord

"We streven in onze maatschappij naar de ontwikkeling van een pluriforme maatschappij. Ieder, ongeacht sekse of burgerlijke staat, moet hierbinnen de mogelijkheid hebben een zelfstandig bestaan te verwerven. Vrouwen en mannen moeten daarbij gelijke rechten, kansen, vrijheden en verantwoordelijkheden kunnen realiseren".

Bovenstaande passage vormt de kern van het algemene emancipatiebeleid van de Nederlandse regering. In de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 heeft de minister van LNV verwoord hoe hij aan het algemene regeringsbeleid op zijn beleidsterrein invulling wil geven. Op verzoek van de coördinerend directeur emancipatiezaken heeft het IKC-Landbouw het emancipatiebeleid van LNV over de periode 1996 tot 2000 geëvalueerd.

Emancipatie heeft de afgelopen jaren met een wisselende intensiteit bij directies en uitvoerende diensten op de agenda gestaan. Dit leidde tot diverse initiatieven en activiteiten. Tegelijkertijd werd duidelijk dat het bereiken van de doelen, zoals gesteld in de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000, nog moeilijk is. Deze publicatie geeft een overzicht van de uitgevoerde activiteiten en realisatie van de doelen uit het emancipatiebeleid van LNV. Ik hoop dat de evaluatie bijdraagt aan een realistische en werkbare invulling van het toekomstig emancipatiebeleid, waarin stappen worden gezet op weg naar een pluriforme maatschappij.

Ir. H.A. Gonggrijp
Hoofd IKC-Landbouw

Inhoudsopgave

Samenvatting	7
1 Inleiding	8
1.1 Vraagstelling en organisatie	8
1.2 Werkwijze	8
1.3 Opbouw van het evaluatierapport	9
1.4 Doelen en middelen van het externe emancipatiebeleid van LNV	9
2 Het emancipatiebeleid van LNV in de praktijk	10
2.1 Integratie van vrouwen	10
2.2 Economische zelfstandigheid van vrouwen	11
2.3 Invloed van vrouwen op het landelijk gebied vergroten	14
2.4 Maatschappelijke organisaties betrekken bij het emancipatiebeleid	15
2.5 Integratie van het emancipatiebeleid in het externe LNV-beleid	16
2.6 Verbreding naar alle doelgroepen	18
3 De interne LNV-structuur rondom emancipatie	19
4 De bijeenkomsten	21
4.1 De beoordeling van LNV ten aanzien van haar emancipatiebeleid	21
4.2 De bijeenkomst van de contactpersonen emancipatie	22
4.3 De bijeenkomsten van de doelgroep	22
4.4 "Als ik minister van LNV zou zijn..."	24
5 Conclusies, aanbevelingen en aandachtspunten	25
5.1 Conclusies	25
5.1.1 Beleidsdoelen	25
5.1.2 Ondersteunende activiteiten	26
5.1.3 Financiële inspanning	26
5.1.4 Interne structuur	26
5.2 Aanbevelingen	27
5.3 Aandachtspunten voor toekomstig emancipatiebeleid	28
Bijlage 1 Overzicht samenstelling van bestuurs- en overlegorganen	30
Bijlage 2 Overzicht van suggesties voor aandachtspunten uit de doelgroep	31

Samenvatting

In de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 zoekt LNV aansluiting bij het algemene overheidsbeleid ten aanzien van emancipatie door zich te richten op de volgende hoofddoelen:

- integratie van vrouwen in besluitvormende- en overlegorganen;
- realisatie van economische zelfstandigheid van vrouwen;
- vergroting van de invloed van vrouwen op het landelijk gebied.

Daarnaast wil LNV haar emancipatiebeleid verbreden naar alle doelgroepen van LNV, wil zij zoeken naar mogelijkheden om samen met maatschappelijke organisaties haar emancipatiebeleid verder tot uitvoering te brengen en wil LNV het externe emancipatiebeleid integreren in haar reguliere beleid. Bij het hoofddoel 'integratie van vrouwen in besluit- en overlegorganen' wordt gestreefd naar 50% vrouwen, waarbij LNV zichzelf verplicht om de deelname van vrouwen in eigen LNV-commissies en organen tenminste 30% te laten zijn. Het blijkt dat deze doelstelling niet gerealiseerd is. De afwezigheid van duidelijke doelstellingen bij de andere doelen maakt het moeilijk om ten aanzien van de realisatie éénduidige conclusies te trekken. Toch lijkt het erop dat de doelen niet gerealiseerd zijn, ondanks het feit dat LNV een groot aantal ondersteunende activiteiten heeft uitgevoerd. Aanbevolen wordt om voor toekomstig LNV-emancipatiebeleid duidelijke en realistische doelstellingen te formuleren. Om de voortgang in het realiseren van de doelstellingen te kunnen volgen, is bovendien een adequaat monitoringsprogramma noodzakelijk.

Om de uitvoering van het emancipatiebeleid te coördineren is binnen LNV een centraal coördinatiepunt emancipatiezaken ingesteld. Voor de daadwerkelijke uitvoering van het emancipatiebeleid is iedere directie echter zelf verantwoordelijk. Ter ondersteuning is per directie/dienst een contactpersoon emancipatie ingesteld. Het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken is formatief ondergebracht bij de directie landbouw. Zowel binnen als buiten LNV is er waardering voor het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken. Voor externen fungeert het als een aanspreekpunt om LNV te benaderen en biedt het ondersteuning bij het leggen van contacten op het ministerie. Toch functioneert de gekozen structuur niet optimaal. Een reden hiervoor is dat de contactpersonen emancipatie het 'contactpersoon-zijn' niet adequaat kunnen invullen, omdat hiervoor geen formatieruimte is vrijgemaakt. Daarnaast heeft het centrale coördinatiepunt door de 'ophanging' aan één beleidsdirectie onvoldoende zicht op de activiteiten van alle directies en diensten om hen aan te spreken op hetgeen ze voor emancipatie doen of kunnen doen. Aanbevolen wordt om het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken onder te brengen bij een stafdirectie die LNV-breed werkzaam is. Tevens wordt aanbevolen om binnen iedere directie/dienst formatieruimte voor emancipatie vrij te maken en de verantwoordelijkheid voor emancipatie op te nemen in het takenpakket van een MT-lid.

Binnen LNV wordt de meerwaarde van emancipatie (nog) niet onderkend, waardoor het thema weinig aandacht heeft van medewerkers en directeuren. Dit is niet terecht, daar veel directies en uitvoerende diensten werken aan beleidsthema's met duidelijke aanknopingspunten met het emancipatiebeleid. Om een wijziging in de houding van medewerkers en directeuren te bewerkstelligen is het nemen van zichtbare, bestuurlijke verantwoordelijkheid voor emancipatie door de ambtelijke en politieke top van LNV noodzakelijk. Dit kan onder andere door het opnemen van het thema emancipatie in de Jaarbrieven van de Bestuursraad, maar ook door emancipatie regelmatig aan de orde te hebben in de voortgangsgesprekken tussen de directies en de Bestuursraad. Daarnaast kunnen de medewerkers op verschillende manieren gestimuleerd worden om te werken aan de integratie van emancipatie in het regulier beleid. Bijvoorbeeld door het interne emancipatiebeleid van LNV te koppelen aan het externe emancipatiebeleid; emancipatie als thema te integreren in bestaande trainingen en cursussen; het aanbieden van specifieke trainingen en cursussen op emancipatiezaken en emancipatie als thema regelmatig op de agenda te plaatsen van afdelingen/directies.

Aandachtspunten voor het toekomstig emancipatiebeleid van LNV zijn ondermeer de leefbaarheid van het platteland en aspecten die daarmee samenhangen, zoals het voorzieningenniveau, de combinatie van zorg en arbeid en de balans tussen werk en privé. Door de doelgroep is daarbij speciale aandacht gevraagd voor het armoedevraagstuk en daarmee samenhangend het toenemend geweld tegen vrouwen. Ook is aandacht gevraagd voor toetsing van het EU-beleid op emancipatoire effecten. Tot slot dient het toekomstig emancipatiebeleid meer dan tot nu toe gericht te zijn op zowel vrouwen als ook mannen.

1 Inleiding

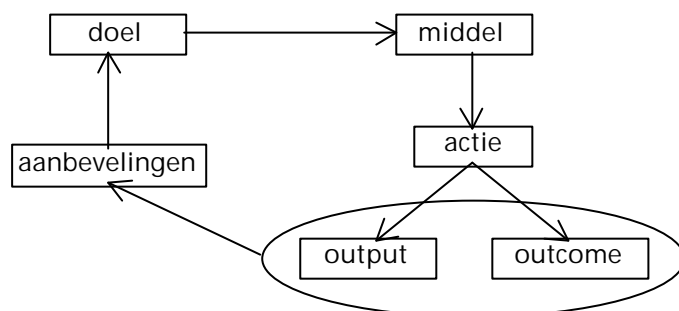
1.1 Vraagstelling en organisatie

In de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 is het externe emancipatiebeleid van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij voor de periode 1996 tot 2000 weergegeven. De coördinerend directeur emancipatiezaken, de directeur landbouw, heeft aan het IKC-L gevraagd het externe emancipatiebeleid van LNV te evalueren. Gedurende de looptijd van de evaluatie is Ine Geraeds, centraal coördinator emancipatiezaken van het externe LNV-emancipatiebeleid, als gedelegeerd opdrachtgever opgetreden.

1.2 Werkwijze

De evaluatie van het externe emancipatiebeleid van LNV is uitgevoerd binnen het kader zoals aangegeven in schema 1.

Schema 1: Kader voor evaluatie

Het LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 kent zes doelstellingen. Om deze doelstellingen te bereiken is per doel een aantal ondersteunende activiteiten geformuleerd, in schema 1 aangeduid met 'middel'. De uitvoering van deze activiteiten levert een 'output' en een 'outcome'. Met 'output' wordt bedoeld de inspanning van het ministerie met betrekking tot het uitvoeren van een actie. Met 'outcome' wordt het effect bedoeld van die actie. De totale 'output' en 'outcome' van alle uitgevoerde activiteiten, maakt het mogelijk een oordeel te geven omtrent het bereiken van de geformuleerde doel waarvoor ze zijn ingezet.

Om zicht te krijgen op de beleidsinspanning van directies en uitvoerende diensten, de 'output', hebben wij de contactpersonen emancipatiezaken van de directies en diensten en het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken gevraagd een zelfevaluatie in te vullen. Wij hebben in overleg met de gedelegeerd opdrachtgever gekozen voor een zelfevaluatie, omdat de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het LNV-emancipatiebeleid is neergelegd bij de directies en diensten zelf. Door te kiezen voor een zelfevaluatie kregen we, in relatief korte tijd, van veel directies en diensten informatie. Het nadeel van deze methode is dat de verkregen informatie minder diepgaarend is dan via interviews mogelijk is. Om aan dit nadeel tegemoet te komen, is in overleg met de gedelegeerd opdrachtgever besloten een bijeenkomst te organiseren voor de contactpersonen emancipatie. Tijdens deze bijeenkomst zijn de resultaten van de zelfevaluatie besproken. Ook kwam aan de orde in hoeverre de contactpersonen van mening zijn dat LNV de gestelde doelen gerealiseerd heeft.

Om een conclusie omtrent de realisatie van de doelen te formuleren, is naast informatie over de 'output' ook informatie over de 'outcome' noodzakelijk. In overleg met de gedelegeerd opdrachtgever is besloten een kwalitatieve 'outcome'-meting te houden. In twee bijeenkomsten hebben we vertegenwoordigers van de doelgroep gevraagd naar hun mening en ervaringen met betrekking tot de manier waarop LNV de doelen gerealiseerd heeft. Tevens vroegen wij hen aan te geven wat aandachtspunten kunnen zijn voor een toekomstig emancipatiebeleid van LNV.

1.3 Opbouw van het evaluatierapport

In paragraaf 1.4 geven wij zeer beknopt de belangrijkste punten uit de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 weer. Vervolgens schetsen wij in hoofdstuk 2 per doel een beeld van de feitelijke situatie met betrekking tot het betreffende doel. Deze beelden hebben wij gebaseerd op door ons verzamelde informatie, onderzoekgegevens en statistieken. Ook komt in dit hoofdstuk de informatie uit de zelfevaluatie, de inzet van het emancipatiebudget en de inzet van andere middelen aan de orde. Op basis van al deze gegevens formuleren wij per doel onze voorlopige conclusies. In hoofdstuk 3 gaan wij nader in op de interne structuur binnen LNV met betrekking tot emancipatie en in het daaropvolgende hoofdstuk geven wij de bevindingen uit de bijeenkomsten voor de contactpersonen emancipatiezaken en vertegenwoordigers van de doelgroep weer. In hoofdstuk 5 trekken wij onze conclusies en formuleren wij aanbevelingen met betrekking tot het externe emancipatiebeleid van LNV. Tot slot geven wij in dit hoofdstuk aandachtspunten en kansen voor toekomstig emancipatiebeleid van LNV weer.

1.4 Doelen en middelen van het externe emancipatiebeleid van LNV

In de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 zijn ten aanzien van het externe emancipatiebeleid van LNV zes doelen geformuleerd:

1. de integratie van vrouwen in besluitvormende- en overlegorganen voor alle beleidsterreinen van LNV;
2. de realisering van economische zelfstandigheid van vrouwen die actief zijn op de beleidsterreinen van LNV;
3. de invloed van vrouwen vergroten op het gebruik, inrichting en beheer van het landelijk gebied;
4. het verbreden van het emancipatiebeleid naar alle doelgroepen van LNV;
5. het zoeken naar mogelijkheden om samen met maatschappelijke organisaties het emancipatiebeleid van LNV verder tot uitvoering te brengen;
6. het externe emancipatiebeleid van LNV integreren in het reguliere beleid van LNV.

Met uitzondering van doel 1 zijn voor de overige doelen geen duidelijke doelstellingen geformuleerd. Ten aanzien van doel 1 is in de nota opgenomen dat LNV streeft naar 50% vrouwen in bestuurs- en overlegorganen en zichzelf verplicht om 30% deelname van vrouwen in bestuurs- en overlegorganen te realiseren.

Om de zes doelen daadwerkelijk te realiseren zijn een 25-tal ondersteunende activiteiten in de nota opgenomen. Veel van deze activiteiten hebben betrekking op het financieel ondersteunen van initiatieven en projecten van de doelgroepen van het externe emancipatiebeleid van LNV. Hiertoe is een speciaal emancipatiebudget beschikbaar gesteld van 430 duizend gulden op jaarbasis. In 1998 werd het emancipatiebudget verhoogd naar 500 duizend gulden op jaarbasis.

Daarnaast is in de nota aangegeven dat ook in de voorlichtingsprogramma's aandacht geschonken zal worden aan emancipatie. Van de programmagelden die worden toegekend aan DLV en LTO Advies is in 1999 een klein deel gereserveerd voor de ontwikkeling van een gezamenlijk programma. Ook de AOC-Raad, de Plattelandsvrouwenorganisaties en het NAJK zijn bij de ontwikkeling van dit programma betrokken.

Tot slot is in de nota aangegeven dat LNV een centraal coördinatiepunt emancipatiezaken instelt, welke formatief wordt toegevoegd aan de directie landbouw. Iedere directie, zo stelt de nota, heeft een eigen verantwoordelijkheid ten opzichte van de uitvoering van het emancipatiebeleid. Ter ondersteuning hiervan is per directie/dienst een contactpersoon emancipatie ingesteld.

Als uitvloeisel van het regeerakkoord van Paars II is in 1999 het Actieplan Emancipatietaakstellingen Departementen aan de Tweede Kamer aangeboden. Ieder departement heeft in dit Actieplan beschreven welke taakstellingen op het gebied van emancipatie tijdens de huidige regeerperiode gerealiseerd gaan worden. Ook LNV heeft in het Actieplan een aantal taakstellingen geformuleerd. De inhoud en uitvoering van deze taken vormen echter geen onderdeel van deze evaluatie.

2 Het emancipatiebeleid van LNV in de praktijk

In dit hoofdstuk schetsen we per beleidsdoel van het LNV-emancipatiebeleid een beeld van de feitelijke situatie op basis van statistieken, onderzoeken en andere informatiebronnen. Tevens geven wij aan wat de uitkomsten uit de zelfevaluaties zijn en welke financiële ondersteuning vanuit het beschikbare emancipatiebudget of vanuit andere beleidskaders plaatsvond. Tot slot trekken we bij ieder doel voorlopige conclusies omtrent het bereiken van het doel en de inzet van ondersteunende activiteiten.

2.1 Integratie van vrouwen

Beleidsdoel en doelstelling

"De integratie van vrouwen in besluitvormende- en overlegorganen voor alle beleidsterreinen van LNV"

LNV streeft ernaar bij de samenstelling van commissies of overlegorganen deze voor 50% uit vrouwen te laten bestaan en verplicht zichzelf deze voor 30% uit vrouwen te laten bestaan. Deze doelstelling is conform de door de VN aangehouden kritische ondergrens om vrouwen daadwerkelijk invloed te laten uitoefenen op beslissingen.

Ondersteunende activiteiten

Het beleidsdoel kent de volgende ondersteunende activiteiten:

- LNV wil projecten gericht op integratie van vrouwen in besturen en organisaties financieel ondersteunen.
- Bij verzoeken om vertegenwoordiging van maatschappelijke organisaties in commissies of overlegorganen zal zoveel mogelijk gewerkt worden met profielschetsen.

Het beeld

Er blijken 24 bestuurs- en overlegorganen te bestaan waarbij LNV verantwoordelijk is voor de samenstelling. In tabel 1 is een samenvatting opgenomen van de deelname van vrouwen aan ingestelde organen voor 1996 en de organen ingesteld vanaf 1996 weergegeven. In bijlage 1 is een volledig overzicht van alle bestuurs- en overlegorganen opgenomen.

Tabel 1: Deelname vrouwen aan ingestelde bestuurs- en overlegorganen voor en na 1996

Jaar van instelling	Aantal ingestelde organen	Aantal leden			Aantal organen met vrouwen	Aantal organen met >30% vrouwen
		totaal	vrouwen	%		
Voor 1996	15	299	25	8	13	0
Vanaf 1996	9	72	23	32	7	5
Totaal	24	371	48	13	20	5

Uit tabel 1 blijkt dat van alle ingestelde organen slechts bij een vijfde de deelname van vrouwen meer dan 30% bedraagt. Tevens blijkt dat bij ruim 16% van de organen er helemaal geen sprake is van vrouwelijke deelname. Opvallend is verder het verschil in samenstelling tussen de organen ingesteld voor 1996 en organen ingesteld vanaf 1996. Voor 1996 bedroeg de gemiddelde deelname van vrouwen 8%, terwijl in de organen ingesteld vanaf 1996 de gemiddelde deelname 32% bedraagt. Daarbij moet wel bedacht worden dat sinds 1996 twee organen zijn ingesteld met een (zeer) hoge deelname van vrouwen, waardoor de gemiddelde deelname aanzienlijk omhoog is gegaan. Daarnaast blijft dat bij een kwart van de ingestelde organen vanaf 1996 er helemaal geen vrouwelijke deelname is.

De zelfevaluatie

Uit de zelfevaluatie komt naar voren dat de stafdirecties en uitvoerende diensten van LNV geen of nauwelijks acties ondernomen hebben om invulling te geven aan de doelstelling van 30%. Enkele stafdirecties/diensten geven aan dat naar hun mening het beleidsdoel en bijbehorende doelstelling niet voor hen van toepassing is. Anderen geven aan dat de samenstelling van commissies niet

hun directe verantwoordelijkheid is. Wel hebben zij bij degenen die daar verantwoordelijk voor zijn, zoals provinciale besturen, aandacht gevraagd voor de deelname van vrouwen. Enkele beleidsdirecties geven aan ook actief aandacht gevraagd te hebben voor deelname van vrouwen in bestuurs- en overlegorganen. Overigens greep men niet in toen de vertegenwoordigende organisaties geen vrouwen voordroegen.

De regionale beleidsdirecties hebben vrouwen actief betrokken bij hun werkzaamheden in het kader van de Nota Vitaal Platteland. Tijdgebrek en lage prioriteitsstelling zijn voor een aantal beleidsdirecties redenen geweest om geen aandacht te schenken aan het beleidsdoel om de integratie van vrouwen in bestuurs- en overlegorganen te bevorderen. Vanuit het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken zijn diverse acties ondernomen om de doelstelling te realiseren. Zo zijn namenlijsten aangeleverd, is aangedrongen op het inschakelen van Top-Link, is via het Overlegplatform emancipatiezaken druk uitgeoefend en is via een brief van de coördinerend directeur aandacht gevraagd voor de problematiek. Een probleem dat wordt aangedragen is om op de hoogte te zijn / te geraken van het instellen van een bestuurs- of overlegorgaan. Of bij verzoeken om vertegenwoordiging van maatschappelijke organisaties ook gebruik is gemaakt van profiel-schetsen wordt niet duidelijk. In de terugontvangen zelfevaluaties wordt hier in ieder geval geen melding van gemaakt.

Het emancipatiebudget

Vanuit het emancipatiebudget van LNV zijn in de periode 1996 – 2000 in totaal vier projecten gefinancierd welke mogelijk bijgedragen hebben aan de integratie van vrouwen in bestuurs- en overlegorganen. De meeste van deze projecten waren gericht op het opleiden en trainen van (jonge) vrouwen om zo hun bestuurlijke ervaring en/of achtergrond te verhogen. Met de vier projecten is een totaal bedrag gemoeid van bijna 513 duizend gulden.

Voorlichting

Op verzoek van LNV is in 1998 door DLV en LTO Advies gezamenlijk een voorlichtingsprogramma ontwikkeld gericht op bestuurlijk actieve vrouwen. Aanvankelijk zou dit programma in 1998 van start gaan, maar door geringe belangstelling is het programma toen niet uitgevoerd. In 1999 is het programma enigszins aangepast wel van start gegaan met een totaal budget van ruim 89 duizend gulden.

Voorlopige conclusies

De deelname van vrouwen aan de bestuurs- en overlegorganen waarvan LNV verantwoordelijk is voor de samenstelling blijkt op hetzelfde niveau (13%) te liggen als aan het eind van 1995. De doelstelling van 30% deelname van vrouwen is dan ook niet gerealiseerd. Overigens is de deelname van vrouwen aan organen ingesteld vanaf 1996 wel hoger (gemiddeld 32%), maar er zijn ook organen waaraan geen enkele vrouw deelneemt. Met betrekking tot de ondersteunende activiteiten geldt dat deze niet allemaal zijn uitgevoerd.

2.2 Economische zelfstandigheid van vrouwen

Beleidsdoel en doelstelling

"De realisering van economische zelfstandigheid van vrouwen die actief zijn op de beleidsterreinen van LNV"

Ten aanzien van dit beleidsdoel is geen concrete doelstelling in het emancipatiebeleid van LNV opgenomen.

Ondersteunende activiteiten

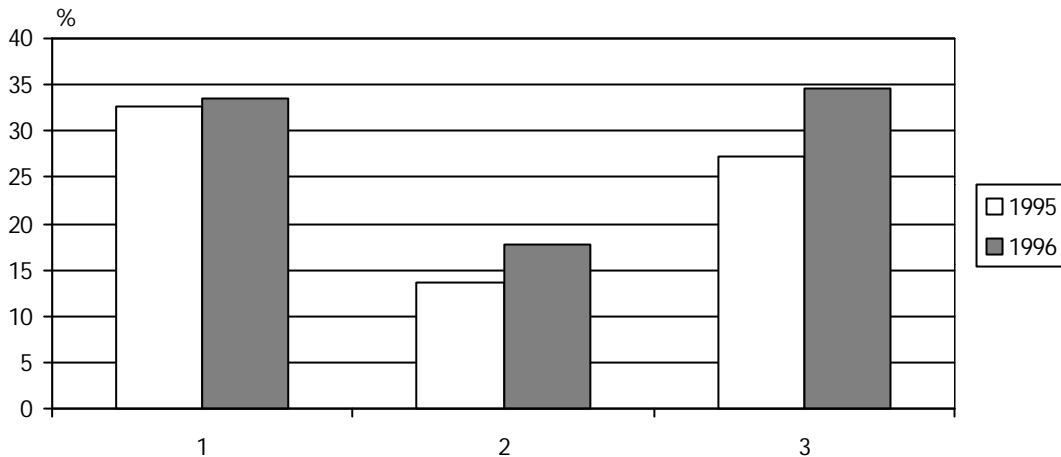
Het beleidsdoel kent een aantal ondersteunende activiteiten:

- Het starten van onderzoek naar de positie van vrouwen binnen zelfstandige ondernemingen in de sectoren visserij, land- en tuinbouw en de openluchtrecreatie.
- LNV stimuleert dat bedrijven, instellingen en organisaties op de beleidsterreinen van LNV zich aan te sluiten bij de campagne 'Opportunity 2000'.
- Het starten van onderzoek naar de arbeidsparticipatie en –perspectief van allochtone vrouwen werkzaam op de beleidsterreinen van LNV.
- Het ondersteunen van projecten gericht op het maken van keuzes door vrouwen en mannen om te komen tot de door hen gewenste inzet in gezin, bedrijf en loopbaan.

- Het ondersteunen van projecten gericht op het stimuleren en steunen van vrouwen bij het ontwikkelen van een nieuwe economische activiteit.
- Het ondersteunen van projecten gericht op de integratie van vrouwen bij de voorlichting en het vorm geven van de formele positie van vrouwen in het bedrijf.

Beeld

Figuur 1 laat de veranderingen zien die zich in de periode 1995 – 1998 hebben voorgedaan bij de arbeidsparticipatie van vrouwen in de land- en tuinbouw, het aantal vrouwelijk (mede-) bedrijfs- hoofden en het aantal vrouwelijke, niet-gezinsarbeidskrachten in de land- en tuinbouw.

Figuur 1 Ontwikkeling in arbeidsparticipatie van vrouwen (1), aantal vrouwelijke (mede-)bedrijfshoofden (2) en het aantal vrouwelijke, niet-gezinsarbeidskrachten (3) in de land- en tuinbouw in de periode 1995 – 1998 (Bron: CBS¹)

Uit figuur 1 blijkt dat in de periode 1995 – 1998 de arbeidsparticipatie van vrouwen in de land- en tuinbouw toegenomen is. Een verklaring voor de toenemende participatie van vrouwen kan de bevoordeling zijn van bedrijven met een volledig agrarisch inkomen en de ontmoediging van bedrijven met een gedeeltelijk agrarisch inkomen. De bevoordeling is volgens Overbeek e.a.² ondermeer het gevolg van het gevoerde landbouwbeleid, de ruimtelijke ordening, de voorwaarden voor het toekennen van investeringen, de ondernemerscultuur en het streven om levensvatbare bedrijven door te geven aan de volgende generatie. Het resultaat van deze bevoordeling is een afname van het aantal bedrijven. Daarnaast kenmerken de overblijvende bedrijven zich door een grotere omvang en ook een grotere arbeidsbehoefte. In toenemende mate voorzien vrouwen in deze arbeidsbehoefte.

De stijging van de participatie van vrouwen in het aantal arbeidskrachten in de land- en tuinbouw betekent echter niet automatisch dat ook meer agrarische vrouwen economische zelfstandigheid gerealiseerd hebben. Uit figuur 1 blijkt de toegenomen participatie van vrouwen grotendeels veroorzaakt te worden door de toename van het aantal vrouwelijke, niet-gezinsarbeidskrachten. In tegenstelling tot gezinsarbeidskrachten krijgen niet-gezinsarbeidskrachten hun arbeid veelal wel uitbetaald. Uit cijfers van het CBS¹ blijkt verder dat het aantal vrouwelijke, niet-gezinsarbeidskrachten dat meer dan 20 uur per week werkt, in 1998 met bijna 30% is toegenomen ten opzichte van 1995. In diezelfde periode is ook het aantal vrouwelijke (mede-)bedrijfshoofden toegenomen (zie figuur 1).

Algemeen wordt aangenomen dat in de voorbije jaren op steeds meer agrarische bedrijven in Nederland nevenactiviteiten ontwikkeld zijn. Bij deze nevenactiviteiten kan gedacht worden aan de verkoop uit huis van eigen producten, het opzetten van een mini- of boerderijcamping en het opzetten van een zorgboerderij. De verwachting is dat de ontwikkeling van nevenactiviteiten op agrarische bedrijven in de toekomst verder door zal zetten. Uit onderzoek van Bock³ komt naar vo-

¹ CBS (1999), Land- en tuinbouwcijfers 1999.

² Overbeek, G., S. Efstratoglou, M. Haugen en E. Saraceno (1998). Labour situation and strategies of farm women in diversified rural areas of Europe. Brussels, Commission of the European Communities, Directorate General of Agriculture.

³ Bock, B. (1998). Vrouwen en vernieuwing van landbouw en platteland.

ren dat met name agrarische vrouwen een belangrijke rol spelen bij het starten van nieuwe activiteiten binnen of buiten het bedrijf. Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat bijna driekwart van de in het onderzoek gevolgde vrouwen die een nieuwe activiteit hebben opgezet een inkomen uit deze nieuwe activiteit halen. Een kwart van de vrouwen geeft zelfs aan met hun inkomen het gezin te kunnen onderhouden.

Zelfevaluatie

De stafdirecties en ook enkele beleidsdirecties geven aan geen acties ondernomen te hebben die bijdragen tot het creëren van mogelijkheden voor vrouwen om economische zelfstandigheid te realiseren. Niet altijd wordt hiervoor een reden aangegeven. Soms geeft men aan dat het ondernemen van acties ter ondersteuning van dit beleidsdoel niet voor de betreffende directie van toepassing is. Andere directies geven aan wel aandacht te hebben voor het beleidsdoel, maar verdere concretisering heeft niet plaatsgevonden. Tijdgebrek kan hiervoor een reden zijn. Twee beleidsdirecties geven aan wel initiatieven ondernomen te hebben die hebben bijgedragen tot de economische zelfstandigheid van vrouwen. Het gaat daarbij ondermeer om initiatieven die hebben bijgedragen tot platteland vernieuwing en het ontwikkelen van nieuwe activiteiten in het landelijk gebied. Een ander initiatief is het onderzoek naar de arbeidssituatie van vrouwen in de visserijsector dat momenteel (zomer 1999) door het LEI wordt uitgevoerd. Het centrale coördinatiepunt geeft aan dergelijk onderzoek in de land- en tuinbouw en in de openluchtrecreatie (uitgevoerd door het LEI) financieel ondersteund en begeleid te hebben. Begin 1999 is onderzoek gestart naar de feitelijke inkomenssituatie, de opbouw van sociale zekerheden en de vermogenssituatie van vrouwelijke zelfstandigen. Daarnaast is door het centrale coördinatiepunt gestimuleerd dat in de voorlichtingsprogramma's van DLV en LTO Advies aandacht werd besteed aan de mogelijkheden voor de opzet van economische activiteiten door vrouwen.

Emancipatiebudget

In de periode 1996 – 2000 zijn in totaal 14 projecten vanuit het beschikbare emancipatiebudget gefinancierd met als motivatie dat zij (kunnen) bijdragen aan het realiseren van economische zelfstandigheid. Een aanzienlijk deel van de projecten richt zich op voorlichtingsactiviteiten, terwijl een enkel project zich ook richt op de oriëntatie op een loopbaan en het verkrijgen van een subsidie in het kader van het Stimuleringskader. In totaal bedroeg de financiële ondersteuning zo'n 467 duizend gulden.

Voorlichting

Door DLV en LTO Advies zijn in 1998 gezamenlijk twee voorlichtingprogramma's ontwikkeld die gericht waren op startende ondernemers en de professionalisering van het medeondernemerschap. Daarnaast werd door LTO Advies apart nog twee voorlichtingprogramma's ontwikkeld. In totaal bedroeg de bijdrage van LNV aan deze programma's 870 duizend gulden. In 1999 bedroeg de financiële bijdrage van LNV aan de voorlichtingprogramma's van DLV en LTO Advies ruim 927 duizend gulden.

In 1999 is met een deel van de voorlichtingsprogrammageden door DLV, LTO Advies en de AOC-Raad gezamenlijk een programma gestart dat gericht is op het realiseren van een voorlichtingsprogramma zoals dat gewenst wordt door agrarische vrouwen. In dit programma wordt nauw samengewerkt met LTO-Nederland, het NAJK en de plattelandsvrouwenorganisaties. Vanuit LNV wordt aan dit project in totaal (dus inclusief de bijdrage voor LTO Nederland, NAJK en plattelandsvrouwenorganisaties) ruim 116 duizend gulden bijgedragen.

Voorlopige conclusies

Het ontbreken van een duidelijke definitie van economische zelfstandigheid met bijbehorende indicatoren en een concrete doelstelling in het emancipatiebeleid van LNV maakt het moeilijk om een éénduidige conclusie te trekken omtrent het al dan niet realiseren van het beleidsdoel. Daar komt bij dat het voor veel van de ondernomen activiteiten van het ministerie moeilijk is om een directe relatie te leggen tussen deze activiteiten en de realisering van economische zelfstandigheid van agrarische vrouwen. Zo is de toename van het aantal vrouwelijke (mede-)bedrijfshoofden waarschijnlijk niet direct een gevolg van het emancipatiebeleid van LNV, maar van de veranderde belastingwetgeving. Zeker is wel dat door LNV diverse activiteiten ondernomen zijn die er toe bijgedragen kunnen hebben dat agrarische vrouwen de mogelijkheid kregen om (op termijn) economische zelfstandigheid te realiseren. Met name de ondersteuning van projecten van de doelgroep en de voorlichtingprogramma's van DLV en LTO Advies kunnen hierbij genoemd worden. Een activiteit die wel is aangekondigd maar niet is uitgevoerd, is het onderzoek naar de arbeidsparticipatie en arbeidsperspectief van allochtone vrouwen.

2.3 Invloed van vrouwen op het landelijk gebied vergroten

Beleidsdoel en doelstelling

"Het vergroten van de invloed van vrouwen op het gebruik, de inrichting en het beheer van het landelijk gebied"

Een duidelijke doelstelling ontbreekt, waardoor een éénduidige beoordeling van het al of niet realiseren van het doel moeilijk is. Wel is het mogelijk om een koppeling te leggen met de doelstelling om een deelname van 30% vrouwen in bestuurs- en overlegorganen te realiseren.

Ondersteunende activiteiten

Als ondersteunende activiteiten zijn in de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 opgenomen:

- het financieel ondersteunen van diverse soorten projecten;
- het aansluiten bij activiteiten voortvloeiend uit de aanbevelingen van de commissie Dagindeling van de Samenleving.

Beeld

In haar onderzoek uit 1998 heeft Bock⁴ ondermeer gekeken naar de deelname van vrouwen in de ontwikkeling en uitvoering van het plattelandsbeleid. Zij komt daarbij tot de conclusie dat vrouwen slecht vertegenwoordigd zijn in de verschillende raden en commissies waarin inspraak in plattelandsbeleid plaatsvindt en de inhoudelijke ontwikkeling van het gebied aan de orde komt. Daarentegen zijn vrouwen en vrouwenorganisaties duidelijk wel in beeld in het praktijkgericht overleg. In dit praktijkgericht overleg staat de uitvoering van het beleid en het initiëren van concrete projecten centraal. Als reden voor de slechte vertegenwoordiging geeft Bock aan dat de overheid vooral met de gevestigde maatschappelijke organisaties overleg voert en daarmee plattelandsvrouwen voor een belangrijk deel buiten sluit. Doorgaans hebben de gevestigde organisaties weinig vrouwelijke bestuursleden. Daarnaast worden vaak hoge eisen gesteld aan het aantal jaren ervaring van de af te vaardigen bestuursleden, waardoor vrouwen weinig kans maken. Bock geeft aan dat in die gevallen waarin specifiek gezocht is naar vrouwelijke leden (Raad voor het landelijk gebied) of vrouwenorganisaties gevraagd zijn om deel te nemen (Coördinatiegroep LEADER Flevoland) de participatie van vrouwen hoger is en de doelstelling van 30% deelname (ruimschoots) gehaald is.

Het beeld dat (plattelands-)vrouwen ten aanzien van het landelijke gebied slecht vertegenwoordigd zijn op bestuurlijk niveau, was ook de uitkomst van de eind 1997 uitgevoerde emancipatie-effect-rapportage (EER) op de Herijking landinrichting tweede fase. Uit de EER-Herijking Landinrichting bleek ondermeer dat:

- deelname van vrouwen in landinrichtingscommissies nog steeds niet geaccepteerd is;
- landinrichting nog steeds het imago heeft een mannenaangelegenheid te zijn;
- als gevolg van sekseongelijkheid bij de registratie van eigendomsrechten vrouwen formeel weinig invloed hebben.

Naar de mening van het Overlegplatform Emancipatie LNV⁵ heeft LNV nauwelijks actie ondernomen naar aanleiding van de resultaten van de EER.

In september 1997 waren er in Nederland 175 landinrichtingscommissies actief. In bijna 60% van deze commissies had geen enkele vrouw zitting. Het aandeel vrouwen in alle landinrichtingscommissies bedroeg nog geen 7%.⁶ Ook in andere organen en instanties die van invloed zijn op het gebruik, inrichting en beheer van het landelijk gebied, zoals gemeenteraden, gemeentebesturen, provinciale staten en gedeputeerde staten is de deelname van vrouwen gering.⁷

Zelfevaluatie

Slechts één centrale beleidsdirectie en twee regionale beleidsdirecties geven in hun zelfevaluatie aan activiteiten ontplooit te hebben die mogelijk geleid (kunnen) hebben tot een vergroting van de invloed van vrouwen op het gebruik, de inrichting en het beheer van het landelijk gebied. De overige directies of diensten hebben geen activiteiten ontplooit, mede omdat zij zich niet verantwoordelijk voelen voor het realiseren van het beleidsdoel. Met name geldt dit voor de stafdirecties, maar ook enkele beleidsdirecties geven dit aan.

⁴ Bock, B. (1998). Vrouwen en vernieuwing van landbouw en platteland.

⁵ Brief van het Overlegplatform Emancipatie LNV aan de minister van LNV d.d. 14 juli 1998.

⁶ S. Keuzenkamp, op cit. in Participatie van vrouwen op het beleidsterrein van LNV, Meesters en Oudejans (1999)

⁷ Staatsalmanak 1999.

De betreffende centrale beleidsdirectie heeft emancipatie in 1997 een duidelijke plek gegeven in haar jaarplan. Aan diverse lopende thema's en projecten werd vanuit emancipatie meer aandacht geschonken. Daarnaast zijn onderzoeken gefinancierd en heeft men een aantal landelijke bijeenkomsten gehouden voor medewerkers van deze en andere directies. Het jaar is afgesloten met een grote conferentie. Momenteel lopen een aantal monitoringsprojecten om, naast de daadwerkelijke betrokkenheid van vrouwen bij de uitgevoerde projecten, de effecten van de projecten te meten. Uit de zelfevaluatie blijkt dat twee regionale beleidsdirecties (agrarische) vrouwen actief betrekken bij het mede richting geven aan het plattelandsbeleid. Het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken geeft aan diverse activiteiten ontplooit te hebben om een bijdrage te leveren aan het beleidsdoel. Veelal komen deze activiteiten neer op het financieel ondersteunen van relevant geachte projecten en onderzoek. Als gevolg van de inspanningen van het centraal coördinatiepunt is in de Atlas van het vernieuwend Platteland⁸ een evenwichtige beeldvorming gerealiseerd.

Emancipatiebudget

In de periode 1996 – 2000 zijn vanuit het emancipatiebudget van LNV in totaal acht projecten financieel ondersteund. Het betrof daarbij zowel projecten gericht op het aanbieden van opleidingen en cursussen als ook voorlichtingsprojecten. In totaal was met deze projecten een bedrag gemeoid van bijna 183 duizend gulden.

Voorlichting

Vanuit LNV was middels de Kaderbrieven voorlichting geen verzoek gedaan aan DLV en LTO Advies om een specifiek voorlichtingsprogramma ter ondersteuning van dit beleidsdoel te ontwikkelen.

Voorlopige conclusies

De invloed van vrouwen op vernieuwing van het landelijk gebied is groot, bijvoorbeeld door het opzetten en ontwikkelen van nieuwe economische activiteiten. De invloed doet zich echter vooral op informele wijze gelden. Op formeel, bestuurlijk niveau is de invloed van vrouwen op het gebruik, de inrichting en het beheer van het landelijk gebied gering. In de periode 1996 – 2000 zijn door LNV diverse activiteiten ondernomen, zoals het financieel ondersteunen van diverse projecten en het betrekken van vrouwenorganisaties bij het richting geven aan het plattelandsbeleid. Mogelijk hebben deze activiteiten geleid tot een vergroting van de invloed van vrouwen, maar uit het beschikbare cijfermateriaal is hieromtrent echter geen conclusie te trekken. Een activiteit die wel was aangekondigd, maar die niet is uitgevoerd is het aansluiten bij activiteiten die voortvloeiden uit de aanbevelingen van de commissie Dagindeling van de Samenleving.

2.4 Maatschappelijke organisaties betrekken bij het emancipatiebeleid

Beleidsdoel en doelstelling

"Het zoeken naar mogelijkheden om samen met maatschappelijke organisaties het emancipatiebeleid verder tot uitvoering te brengen"

Bij dit beleidsdoel is geen meetbare doelstelling geformuleerd, zodat het moeilijk is om een gefundeerd oordeel te geven over het realiseren van het beleidsdoel.

Ondersteunende activiteiten

De ondersteunende activiteiten die genoemd worden in de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 hebben betrekking op het financieel ondersteunen van projecten. Het gaat ondermeer om projecten die gericht zijn op netwerkontwikkeling en het versterken van de banden tussen vrouwen van verschillende organisaties.

Beeld

Bij het tot stand komen van de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 is de Externe klankbordgroep nauw betrokken geweest. Nadat de nota was verschenen is de Externe klankbordgroep opgeheven en daarvoor in de plaats is door de minister het Overlegplatform Emancipatie LNV ingesteld. Het Overlegplatform Emancipatie LNV bestaat uit 7 vrouwen en 3 mannen en heeft ondermeer als taak de voortgang en uitvoering van het emancipatiebeleid te bewaken. Daarnaast worden in het

---

⁸ Broekhuizen, R. van (red.), 1997. Atlas van het vernieuwend Platteland, tweehonderd voorbeelden uit de praktijk.

Overlegplatform Emancipatie LNV ook de hoofdlijnen van het LNV-beleid besproken op emancipatie aspecten. De bespreking van die hoofdlijnen vindt veelal reeds in de conceptfase plaats. Uit de notulen van het Overlegplatform Emancipatie LNV blijkt dat bij de bespreking van beleidsstukken de opstellers hiervan direct betrokken worden bij de discussie. Verder blijkt dat er veel adviezen worden gegeven, maar onduidelijk is wat vervolgens met deze adviezen wordt gedaan. Tweetal zaken worden in het Overlegplatform Emancipatie LNV regelmatig ter sprake gebracht, te weten de uitvoering van emancipatie-effect-rapportages en het aandeel vrouwen in commissies. In het geval van de EER die in het kader van de herijking van de landinrichting is uitgevoerd, heeft het Overlegplatform Emancipatie LNV een brief gestuurd aan de minister van LNV. In haar brief van juli '98 geeft het Overlegplatform Emancipatie LNV aan 'uitermate teleurgesteld' te zijn over hoe de resultaten van de EER verwerkt zijn in de uiteindelijke nota Herijking Landinrichting tweede fase. Een afschrift van de brief is ook gestuurd aan de leden van de Vaste Kamercommissie van LNV. In reactie op de brief van het Overlegplatform Emancipatie LNV geeft de minister van LNV in zijn brief van oktober '98 aan de provinciale bestuurders te vragen een specifiek plan van aanpak op te stellen gericht op de verbetering van de personele bezetting van landinrichtingscommissies. Ook wil hij aandacht schenken aan het ombuigen van het imago dat de landinrichtingscommissies 'een mannenaangelegenheid' zijn. Tenslotte zegt hij toe de sekseongelijkheid bij de registratie van registerprocedures van eigendomsrechten van grond onder de aandacht te zullen brengen van de minister van VROM. Tot nu toe is echter aan geen van deze toezeggingen een vervolg gegeven.

Zelfevaluatie

Uit de zelfevaluaties blijkt dat slechts één centrale beleidsdirectie en drie regionale beleidsdirecties contacten gelegd hebben met maatschappelijke organisaties om samen met hen invulling te geven aan het emancipatiebeleid. Door de centrale coördinator emancipatiezaken zijn contacten gelegd met een grote verscheidenheid aan maatschappelijke organisaties.

Emancipatiebudget

Vanuit het emancipatiebudget is in de periode 1996 – 2000 aan een aantal congressen, bijeenkomsten en opleidingen financiële ondersteuning verleend. In totaal is hiermee een bedrag gemoeid van ruim 85 duizend gulden.

Voorlopige conclusie

In vervolg op zijn toezegging om te zoeken naar mogelijkheden om maatschappelijke organisaties te betrekken bij de verdere uitvoering van het LNV-Emancipatiebeleid is door de minister het Overlegplatform Emancipatie LNV ingesteld. Door de taken waar het Overlegplatform Emancipatie LNV voor staat, kan de invloed van het Overlegplatform Emancipatie LNV op de uitvoering van het emancipatiebeleid aanzienlijk zijn. Het lijkt er echter op dat de invloed minimaal is, mede doordat de adviezen van het Overlegplatform Emancipatie LNV geen bindend karakter hebben en gedane toezeggingen niet of nauwelijks worden nagekomen.

De regionale beleidsdirecties blijken op regelmatige basis contacten te onderhouden met vrouwenorganisaties en hen te betrekken bij beleidszaken die vrouwen direct aangaan, zoals het plattelandsbeleid. Daarnaast heeft het centrale coördinatiepunt emancipatie van LNV vele contacten met maatschappelijke organisaties. Toch is de indruk dat aan de toezegging om maatschappelijke organisaties te betrekken bij de uitvoering van het LNV-Emancipatiebeleid nauwelijks invulling is gegeven. Wel heeft LNV een deel van het beschikbare emancipatiebudget ingezet voor financiële ondersteuning van congressen, bijeenkomsten e.d..

2.5 Integratie van het emancipatiebeleid in het externe LNV-beleid

Beleidsdoel en doelstelling

"De integratie van het emancipatiebeleid in het reguliere LNV-beleid zal bevorderd worden".

Een duidelijk meetbare doelstelling ten aanzien van het beleidsdoel is niet geformuleerd.

Ondersteunende activiteiten

Bij dit beleidsdoel zijn een aantal ondersteunende activiteiten genoemd in de nota:

- Jaarlijks wordt een beleidsthema doorgelicht op emancipatoire effecten.
- Het jaarlijks uitloven van een prijs voor 'het beste emancipatie-initiatief' van een persoon of organisatie (binnen en/of buiten LNV).

- Bij programmafinanciering voor onderzoek en voorlichting zal, daar waar zinvol, aandacht aan de positie van vrouwen geschonken worden. Vrouwen zullen – waar relevant – uitdrukkelijk betrokken worden bij de opstelling van programma's en cursussen.
- Ter bevordering van het emancipatiebeleid bij organisaties, instellingen e.d. die subsidie van LNV krijgen, worden de mogelijkheden bekeken voor het stellen van additionele emancipatoire voorwaarden. In 1997 zal een pilotproject voor organisaties op het gebied van Natuurbeheer worden uitgewerkt.
- Bekeken zal worden of en hoe de registratie van statistische gegevens kan worden verbeterd teneinde de informatievoorziening voor het monitoren van de realisatie van emancipatiedoelstellingen te verbeteren.
- Tot slot kondigt de nota een aantal ondersteunende activiteiten aan die betrekking hebben op internationale aspecten, zoals de toegankelijkheid voor en deelname van vrouwen aan activiteiten in ontwikkelingslanden en internationale workshops en conferenties en het financieel ondersteunen van projecten die gericht zijn op uitwisseling van ervaringen en kennis tussen vrouwen uit verschillende landen.

Beeld

Na het van kracht worden van het LNV-emancipatiebeleid voor de periode 1996 – 2000 is door de minister van LNV in een aantal nota's het LNV-beleid op diverse terreinen naar buiten gebracht. In vrijwel geen van deze nota's is emancipatie als zodanig aan de orde geweest. Soms is in een enkele zin aandacht geschonken aan de positie van vrouwen. In de LNV-begroting en bijbehorende Memorie van Toelichting wordt wel ieder jaar aandacht besteed aan emancipatie. Dit in tegenstelling tot de Jaarbrief van de Bestuursraad waarin tot nu toe emancipatie als zodanig of de integratie daarvan in ander beleid niet aan de orde is gesteld. In de sociaal economische plannen (SEP's) die ontwikkeld zijn in het kader van de herstructurering van diverse sectoren, wordt wel aandacht geschonken aan de positie van de vrouw.

Een activiteit welke is aangekondigd in de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 en ook is uitgevoerd, is het instellen en uitreiken van de LNV-emancipatieprijs. Ook is een aantal beleidsthema's via een EER doorgelicht op emancipatoire effecten. Het gaat hierbij om de Herijking Landinrichting tweede fase en is een voorbereidende EER uitgevoerd op het LNV-Kennisbeleid 1999 – 2003. Als vervolg hierop wordt momenteel op een aantal aparte onderdelen van het Kennisbeleidsplan een volledige EER uitgevoerd. Ook wordt in het kader van de herziening van het Stimuleringskader gewerkt aan het opzetten van een EER, zodat ook emancipatoire aspecten meegenomen kunnen worden.

Zelfevaluatie

Ook met betrekking tot dit doel geven de uitvoerende diensten en stafdirecties aan hierin geen activiteiten ondernomen te hebben, omdat deze integratie niet voor hen van toepassing is. Ook enkele centrale beleidsdirecties geven dit aan, andere geven aan door tijdgebrek niet in staat te zijn geweest activiteiten op dit terrein te ontplooiën. Eén centrale beleidsdirectie geeft aan te streven naar integratie van het emancipatiebeleid in het reguliere beleid van die directie. Dit gebeurt door éénmaal per jaar emancipatie als centraal thema binnen de directie aan de orde te stellen. Ook de regionale beleidsdirecties streven die integratie na. Zij doen dit door structureel overleg te voeren met agrarische vrouwenorganisaties en vrouwen te betrekken bij het opstellen van diverse nota's. Vanuit het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken wordt in de zelfevaluatie aangegeven dat het moeizaam blijkt te zijn om de directies van LNV aan te zetten tot daadwerkelijke integratie van emancipatie in hun reguliere beleid. Diverse activiteiten zoals het voeren van gesprekken hierover of het aandragen van ideeën en voorbeelden hebben nauwelijks verbetering gebracht. Het aangekondigde pilotproject om aanvullende, emancipatiebevorderende voorwaarden te stellen aan het verstrekken van subsidies aan natuurorganisaties heeft duidelijk gemaakt dat dit moeilijk te realiseren is. Er is dan ook geen vervolg gegeven aan deze ondersteunende activiteit.

Emancipatiebudget

Het emancipatiebudget is alleen beschikbaar voor activiteiten buiten LNV. Dit betekent dat activiteiten die gericht zijn op de integratie van het emancipatiebeleid in het reguliere beleid van LNV niet voor ondersteuning vanuit het emancipatiebudget in aanmerking komen. Dergelijke activiteiten zijn dan ook ten laste van de beleidsdirecties zelf gekomen. Helaas is niet inzichtelijk om hoeveel geld het in totaal gaat.

Voorlopige conclusie

In de diverse LNV nota's die in de periode 1996 – 2000 verschenen zijn, is nauwelijks aandacht geschonken aan het aspect emancipatie. Vanuit de 'integratie'-gedachte is dit op zich nog niet zo

vreemd. Maar de wijze waarop wel aandacht wordt besteed aan emancipatie doet vraagtekens rijzen bij de daadwerkelijke integratie van het emancipatiebeleid in het reguliere beleid. Dit wordt nog versterkt doordat in de Jaarbrieven van de Bestuursraad geen enkele verwijzing naar het emancipatiebeleid is opgenomen, zodat de directies ook niet gestimuleerd worden in hun jaarplannen aandacht te schenken aan (de integratie van) emancipatoire effecten van het beleid waar zij verantwoordelijk voor zijn. Een uitzondering hierop vormen een aantal regionale beleidsdirecties die in beperkte mate wel aandacht besteden aan de emancipatoire effecten van het beleid. De wijze waarop ook is omgegaan met de toezeggingen in de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 rechtvaardigen de conclusie dat de integratie van het emancipatiebeleid in het externe LNV-beleid nog nauwelijks heeft plaatsgevonden. Momenteel (najaar '99) wordt door een stagiaire bij DL en een trainee bij DWK aandacht geschonken aan het aspect 'mainstreaming' binnen LNV. Een lichtpuntje is het feit dat op diverse beleidsterreinen een EER wordt uitgevoerd. Echter, het uitvoeren alleen is niet voldoende, de uitkomsten van de EER's moeten wel overgenomen worden bij het vaststellen van het uiteindelijke beleid.

2.6 Verbreding naar alle doelgroepen

Beleidsdoel en doelstelling

"Het verbreden van het emancipatiebeleid naar alle doelgroepen van LNV"

Een duidelijke doelstelling met betrekking tot dit beleidsdoel ontbreekt in de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000.

Ondersteunende activiteiten

Er zijn geen specifieke activiteiten opgenomen in de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 ter ondersteuning van het doel om te komen tot een verbreding van de doelgroep.

Beeld

In opdracht van het ministerie heeft het LEI-DLO onderzoek gedaan naar de rol en betekenis van vrouwen in de dag- en verblijfsrecreatie. Onlangs is er onderzoek gestart naar de positie van vrouwen in de visserijsector. Op deze wijze heeft er een verbreding naar twee doelgroepen buiten de land- en tuinbouw plaatsgevonden. Toch blijft de aandacht binnen het emancipatiebeleid van LNV vooral gericht op de positie van vrouwen die werkzaam zijn in de land- en tuinbouw.

Zelfevaluatie

De stafdirecties en uitvoerende diensten geven aan geen activiteiten ondernomen te hebben om het emancipatiebeleid van LNV te verbreden naar alle doelgroepen van LNV. Ook van de centrale beleidsdirecties geeft maar één directie aan zich te richten tot een brede doelgroep. Onduidelijk is echter hoe dit vervolgens vorm wordt gegeven. De regionale beleidsdirecties geven aan zich vooral te richten tot de vrouwen actief in de land- en tuinbouw. Het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken heeft blijkens de zelfevaluatie getracht verbreding te bewerkstelligen door de eerder aangehaalde onderzoeken naar de positie van vrouwen in de recreatie en visserij te stimuleren.

Emancipatiebudget

Vanuit het emancipatiebudget is geen financiële steun gegeven aan projecten die gericht waren op verbreding van de doelgroep. Wel is het emancipatiebudget door het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken ingezet als 'smeermiddel' om bij andere directies geld los te krijgen voor financiering van de eerder genoemde onderzoeken.

Voorlopige conclusie

Een feitelijke verbreding van het emancipatiebeleid naar alle doelgroepen van LNV heeft in beperkte mate plaatsgevonden.

3 De interne LNV-structuur rondom emancipatie

In de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 is aangegeven de interne structuur binnen LNV rondom emancipatie te wijzigen. In dit hoofdstuk gaan wij nader in op deze structuur. Daarbij maken wij gebruik van de informatie die wij verkregen hebben uit de zelfevaluaties en uit een gesprek met de centrale coördinator emancipatiezaken.

De periode tot 1996

Tot 1996 was er binnen LNV een Emancipatiecommissie actief. Het secretariaat lag in handen van het toenmalige Stafbureau LaVo, waarvoor 0,1 fte was vrijgemaakt. De overige leden van de Emancipatiecommissie voerden hun taken uit naast hun andere werkzaamheden. De directies werden vanuit de Emancipatiecommissie jaarlijks benaderd met de vraag wat zij gedaan hadden aan emancipatie. Maar mede door de geringe beschikbare tijd kon het gebeuren dat directies niet aangesproken werden op het uitblijven van een antwoord op deze vraag.

De periode vanaf 1996

Toen in 1995 een begin werd gemaakt met de evaluatie van het tot dan toe gevoerde emancipatiebeleid van LNV werd al gauw duidelijk dat er weinig vooruitgang was geboekt. Daarop werd besloten om 1 fte binnen de LNV-organisatie vrij te maken voor de centrale coördinatie van het emancipatiebeleid. De verantwoordelijkheid voor de coördinatie van het emancipatiebeleid werd neergelegd bij één van de beleidsdirecties, namelijk de directie landbouw. Daarnaast werd besloten dat de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het (toekomstige) emancipatiebeleid nadrukkelijk bij de afzonderlijke directies en diensten zelf zou komen te liggen.

De eerste taak van het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken was het uitvoeren van de evaluatie van het tot 1996 gevoerde emancipatiebeleid en het formuleren en opstellen van nieuw beleid. Dit laatste vloeide voort uit een toezegging van de minister aan de Tweede Kamer. In juni '96 werd de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 aan de Tweede Kamer aangeboden.

Naast de coördinerende taken van het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken bleven de directies en diensten dus zelf verantwoordelijk voor de uitvoering van het emancipatiebeleid. Ter ondersteuning werd per directie en dienst een contactpersoon aangewezen. Aanvankelijk waren deze contactpersonen nog MT-leden of senior beleidsmedewerkers, gaandeweg is dit bij veel directies en diensten verwaterd. Er zijn zelfs directies en diensten waar geen contactpersoon meer aanwezig is.

De zelfevaluatie

Vaak, zo blijkt uit de zelfevaluatie, is voor de werkzaamheden die verband houden met de coördinatie van emancipatiezaken binnen een directie of dienst geen formatie vrijgemaakt. Het gevolg hiervan is dat de contactpersonen emancipatiezaken prioriteiten moeten stellen (of gesteld krijgen), waarbij emancipatie vaak de laagste prioriteit krijgt. Ook de aanvankelijk beschikbare 1,0 fte voor het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken is door omstandigheden niet altijd volledig vervuld geweest en momenteel als gevolg van de opgelegde bezuinigingen aan verandering onderhevig. Gevraagd naar hun mate van (on-)tevredenheid met de huidige situatie, hebben vrijwel alle contactpersonen emancipatiezaken aangegeven tevreden te zijn. Het vreemde feit doet zich echter voor dat in hun toelichting vrijwel alle contactpersonen aangeven geen of nauwelijks tijd te hebben om invulling te geven aan het 'contactpersoon-zijn'. Slechts een enkeling trekt hieruit de conclusie ontevreden te zijn met de huidige structuur, terwijl op grond van de gegeven toelichtingen verwacht mag worden dat meer contactpersonen ontevreden zijn. De tevredenheid die men aangeeft heeft dan ook te maken met het feit dat er één centraal aanspreekpunt binnen LNV bestaat voor het externe emancipatiebeleid van LNV. Vooral voor de buitenwereld vindt men dit een goede zaak. Door het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken wordt met name het onderbrengen van de formatieplaats bij één beleidsdirectie, in dit geval directie landbouw, als een onderdeel van de huidige structuur naar voren gebracht. Het blikveld is hierdoor beperkt tot vooral het beleidsterrein van die ene directie en er moet hard aangetrokken worden om ook zicht te houden op de ontwikkelingen op andere beleidsterreinen waar emancipatoire aspecten aan de orde zijn.

Voorlopige conclusie

De keuze voor een duidelijk aanspreekpunt binnen LNV is op zich een goede geweest, die zowel binnen LNV zelf als ook bij de doelgroep positief is ontvangen. LNV is hierdoor makkelijk benaderbaar geworden. Ook het aanstellen van een contactpersoon emancipatiezaken per directie/dienst is een goede zaak geweest. Doordat in de loop der jaren de coördinatie van emancipa-

tiezaken is verwaterd en veelal op een steeds lager niveau binnen de directies/diensten is neergelegd, is het 'contactpersoon-zijn' slecht uit de verf gekomen. Dit is nog eens verstrekt doordat veelal geen tijd beschikbaar is gesteld voor het 'contactpersoon-zijn'.

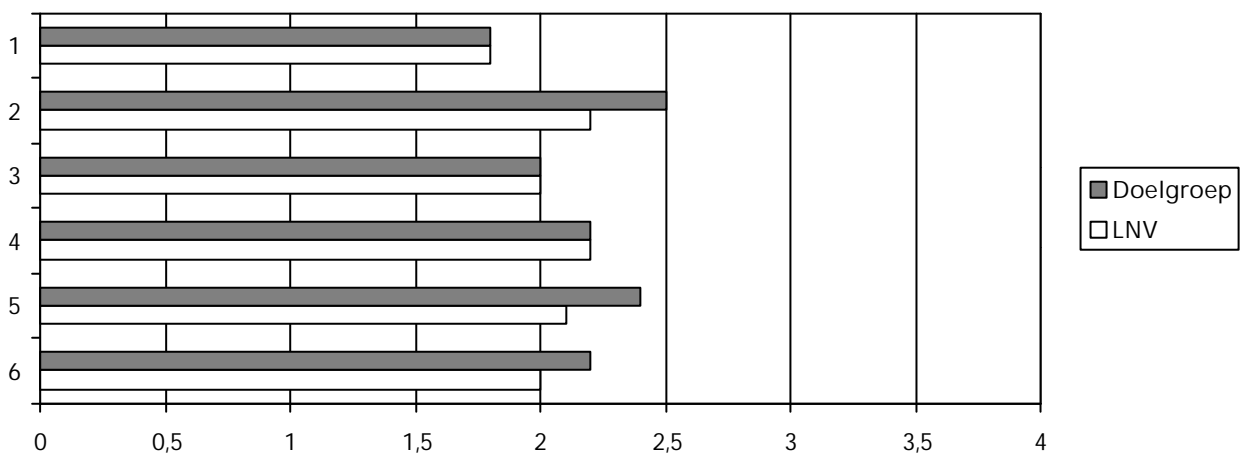
4 De bijeenkomsten

In een drietal bijeenkomsten is met zowel de uitvoerders als de doelgroep van het emancipatiebeleid gesproken. Voor de eerste bijeenkomst waren de contactpersonen emancipatie van de directies en uitvoerende diensten uitgenodigd, voor de tweede en de derde bijeenkomst waren (vertegenwoordigers van) de doelgroepen van LNV uitgenodigd. De bijeenkomsten hebben ons informatie opgeleverd over hoe de uitvoering van het emancipatiebeleid ervaren is en hoe het mogelijk verbeterd kan worden.

4.1 De beoordeling van LNV ten aanzien van haar emancipatiebeleid

In alledrie de bijeenkomsten is de emancipatienota kort gepresenteerd, waarna de aanwezigen met een cijfer aangaven in hoeverre het ministerie van LNV naar hun mening geslaagd is de zes doelen te realiseren. Per doel kon worden aangegeven of men vond dat LNV dit 'niet' (1), 'gering' (2), 'aanzienlijk' (3) of 'volledig' (4) gerealiseerd had. Na een korte presentatie van de scores werd plenair gediscussieerd over de realisatie van doelen en gewenste verbeteringen. In figuur 2 is weergegeven wat de scores van de coördinatoren en van de vertegenwoordigers van de doelgroep waren. Met de doelen zijn bedoeld:

1. meer vrouwen in besluit- en overlegorganen;
2. economische zelfstandigheid voor meer vrouwen;
3. meer invloed op gebruik, inrichting en beheer van het landelijk gebied;
4. verbreden naar alle doelgroepen;
5. maatschappelijke organisaties betrekken bij het uitvoeren van het emancipatiebeleid;
6. integratie van emancipatiebeleid in regulier beleid.

Figuur 2 Oordeel van de doelgroep en de contactpersonen over het bereiken van de doelen van het emancipatiebeleid van LNV

Uit figuur 2 blijkt in de eerste plaats dat de mate waarin LNV haar emancipatiedoelen gerealiseerd heeft volgens de contactpersonen niet veel afwijkt van die van de doelgroep. Beide geven aan dat LNV in geringe mate geslaagd is haar doelen te realiseren. Het minst geslaagd is LNV in het realiseren van doel 1, meer vrouwen in besluit- en overlegorganen. Naar het oordeel van de doelgroep is doel 2, economische zelfstandigheid van vrouwen, relatief gezien nog het best gerealiseerd, terwijl de contactpersonen emancipatiezaken van mening zijn dat doel 4, het betrekken van maatschappelijke organisaties bij het emancipatiebeleid, het best gerealiseerd is.

4.2 De bijeenkomst van de contactpersonen emancipatie

De contactpersonen emancipatie van de aanwezige regionale beleidsdirecties vertelden hoe ze in hun regio met succes werken aan en met een netwerk van vrouwen. In regelmatig terugkerende bijeenkomsten bespreken ze beleidsthema's. Zo is directie Zuid rondom het beleidstraject Vitaal Platteland met een groep vrouwen in gesprek geraakt. Dit overleg is gecontinueerd nadat het traject rondom Vitaal Platteland was afgerond. Alle contactpersonen emancipatie herkenden zich in het beeld dat LNV met emancipatie niet kan scoren en het thema geen prioriteit heeft. Dit maakt het werken aan emancipatie lastig, want *'er moet al zoveel'*. De behoefte werd uitgesproken aan een steun in de rug, in de vorm van eigen directeuren die uitspreken emancipatie een belangrijk thema te vinden. Daarnaast pleiten de contactpersonen voor het verankeren van emancipatie in het beleid, door middel van opname in Jaarbrieven. Maar alleen het opnemen in de Jaarbrieven is niet voldoende, LNV moet het ook uitdragen, kortom er naar handelen. De voorbeeldfunctie die LNV heeft, vervult ze nog niet voldoende. Intern is het aantal vrouwen op hogere functies nog altijd niet op het niveau van de 30%. *'Hoe kun je van anderen eisen dat een afvaardiging voor 30% uit vrouwen bestaat, als je het intern niet kunt waarmaken?'*

In de zelfevaluatie gaven stafdirecties en uitvoerende diensten aan zich niet verantwoordelijk te voelen over de uitvoering van het emancipatiebeleid. Tijdens de bijeenkomst werd echter gesteld dat deze directies wel degelijk mogelijkheden hebben als het gaat om uitvoering van het emancipatiebeleid van het Ministerie van LNV. Het vereist overleg om met elkaar uit te zoeken waar voor iedere directie mogelijkheden liggen.

In de contacten met vrouwen uit de doelgroepen van LNV merkten de contactpersonen emancipatie op dat vrouwen anders tegen landbouw en het agrarische bedrijf aankijken dan mannen. Bij beleidsthema's die gekoppeld zijn aan vernieuwingen, bijvoorbeeld in het landelijk gebied, kunnen vrouwen een belangrijke bijdrage leveren. Wat betreft het doel realisering van de economische zelfstandigheid van vrouwen, gaven de contactpersonen aan dat een aparte voorlichtingsorganisatie voor vrouwen een meerwaarde kan bieden. Het initiatief waarbij programmagelden voor DLV en LTO-Advies geormerkt worden voor projecten van vrouwen, beantwoordt naar hun mening aan een behoefte. Andere ministeries zijn bij de realisering van economische zelfstandigheid erg belangrijk; de ministeries van EZ en SoZaWe hebben als het gaat om het sociale zekerheidsstelsel een grote invloed. Het kost veel tijd en moeite de ministeries *'mee te krijgen'* als het gaat om beleidsvelden waarbij de LNV-sectoren benadeeld worden.

4.3 De bijeenkomsten van de doelgroep

De vertegenwoordigers van de doelgroep startten de discussie in beide bijeenkomsten met de opmerking dat het niet realiseren van de doelen niet alleen bij LNV ligt. Ook organisaties buiten LNV hebben daarbij een rol. Over de instelling van het centraal coördinatiepunt was de doelgroep tevreden. Door dit aanspreekpunt is LNV beter toegankelijk geworden. Ook waardeerden zij de initiatieven van de regionale beleidsdirecties om door middel van een netwerk of platform met vrouwen(organisaties) in gesprek te gaan. *'Ik heb het idee dat LNV in de laatste paar jaar een betere relatie heeft opgebouwd met de doelgroepen, dan in de jaren daarvoor'*, zo stelde één van de aanwezigen.

Doel 1: Integratie van vrouwen in besluitvormende en overlegorganen

Het ministerie van LNV moet vaker signalen afgeven, zo stelden vertegenwoordigers van de doelgroep. LNV moet vaker en duidelijker laten blijken dat ze vrouwen in besluitvormende en overlegorganen wil. Tegelijkertijd moet LNV zich harder opstellen als de doelstelling niet wordt gehaald. Ze moet navraag doen bij organisaties wanneer de 30% doelstelling niet bereikt is ook en sancties opleggen.

Het blijft belangrijk om de verschillende doelgroepen die LNV onderkent, te benoemen. Op deze manier blijven vrouwen in beeld, iets wat continu noodzakelijk is. Daarnaast is gericht zoeken naar vrouwen zeer belangrijk. Een databank met vrouwen die geïnteresseerd zijn in een bestuurlijke functie kan een geschikt hulpmiddel zijn. Nog te vaak, zo merken de vertegenwoordigers van de doelgroep op, wordt bij het werven van mensen gezocht in de bekende sferen. LNV kijkt naar de gebruikelijke organisaties, terwijl plattelandsvrouwenorganisaties en de kleine, kritische groepen nogal eens over het hoofd worden gezien. Het wordt tijd de ons-kent-ons zoekmethode te doorbreken en voor besluitvormende en overlegorganen ook te werven via landelijke advertenties en open sollicitaties. Het creëren van bepaalde randvoorwaarden is voor vrouwen belangrijk. Va-

catievergoedingen, de aanwezigheid van kinderopvang, efficiënte vergaderingen en het vergaderen op geschikte tijden, zijn hier voorbeelden van.

Over de formulering van de doelstelling, is men helemaal niet tevreden. *'Integratie? Het lijkt wel of we asielzoekers zijn.'* Het lijkt alsof vrouwen zich moeten aanpassen aan een vergadercultuur die gedomineerd wordt door mannen. Vrouwen moeten immers integreren. Hardop vragen ze zich af: *'Zijn mannenvergaderingen wel leuk?'* Ze benadrukken dat de meerwaarde van de aanwezigheid van vrouwen duidelijk gemaakt dient te worden: *'maak 1 en 1 is 3 duidelijk.'* Daarnaast stellen ze: *'het gaat niet alleen om vrouwen, maar ook om mannen. Het gaat om gender-aspecten.'* De aanwezigen adviseren dan ook om gender als thema in te voeren op het ministerie.

Doel 2: realiseren van economische zelfstandigheid van vrouwen

Naar het oordeel van de vertegenwoordigers van de doelgroep is doel 2 het best gerealiseerd (zie figuur 2). Maar zo stellen zij, het is zeker niet alleen de verdienste van LNV dat dit het geval is. Beleid van andere ministeries en maatschappelijke ontwikkelingen hebben hier veel sterker toe bijgedragen. Voor LNV ligt er een taak om het reguliere LNV-beleid te toetsen op effecten op de positie van vrouwen en daarnaast om in te spelen op de voorziene effecten van regulier beleid. Men benadrukt dat het niet alleen gaat om de effecten van regulier beleid voor vrouwen, maar ook om de effecten op het gezin en het bedrijf. Vrouwen stellen het bedrijf namelijk vaak centraal. Vaak geven vrouwen hun economische zelfstandigheid op (bijvoorbeeld een baan buitenshuis) en gaan op het bedrijf werken. Dit doen vrouwen, zo stelden de aanwezigen, om het bedrijf te laten voortbestaan. Met betrekking tot de effecten van regulier beleid, verwees de doelgroep meerdere malen naar de problematiek rondom de herstructurering van de varkenshouderij en benadrukte het belang van het sociale plan. Men stelt dat door de slechte situatie in een aantal agrarische sectoren vrouwen beperkt worden in hun keuzes. Ze hebben geen andere mogelijkheid dan te investeren in het bedrijf.

Ook bij dit doel adviseerden de aanwezigen om de doelgroep steeds opnieuw te benoemen. Vrouwen hebben op het bedrijf immers een speciale positie. De doelgroep is te verdelen in subdoelgroepen, zoals jonge en oudere vrouwen. Iedere groep heeft eigen belangen en wensen en eigen aandachtspunten waar het beleid rekening mee kan houden. Zo is de positie van jonge vrouwen op het moment dat ze trouwen met een agrariër vaak geen punt van aandacht. De aanwezigen benadrukken dat dit wel zo zou moeten zijn.

De discussie richtte zich vervolgens op het sociale zekerheidsstelsel, dat vaak niet toegesneden is op zelfstandigen. LNV moet hier een belangenbehartigende rol spelen ten opzichte van andere ministeries, zoals EZ, SoZaWe, die veel invloed hebben op de invulling van het sociale zekerheidsstelsel.

Tenslotte merkt men op dat vrouwen bij het realiseren van economische zelfstandigheid nogal eens belemmerd worden door subjectieve oordelen, bijvoorbeeld ten opzichte van mannelijke en vrouwelijk ondernemers.

Doel 3: vergroten van invloed van vrouwen op gebruik, inrichting en beheer van het landelijke gebied

De deelnemers deden een oproep aan het ministerie van LNV om de huidige 'schotjes' te doorbreken. Het blijkt dat vrouwen *buiten* speciaal aangewezen gebieden, zoals de WCL-gebieden, die iets aan vernieuwing willen doen tegen regels en beperkingen aanlopen. Daar staat tegenover dat vrouwen *in* deze gebieden wel eens 'moe' worden van de druk om met vernieuwingen bezig te zijn.

Vrouwen benutten het platteland anders dan mannen. Thema's als leefbaarheid dienen onder de aandacht te blijven. Ditzelfde geldt voor de te verwachten resultaten van de commissie Dagindeling.

De aanwezigen constateren dat vrouwen op hogere niveaus in de besluitvorming (denk aan waterschappen, provinciale staten etc.) slechter zijn vertegenwoordigd dan op de lagere niveaus. Men vindt het belangrijk te onderzoeken waar dit door veroorzaakt wordt.

Als het gaat om haar eigen ingestelde commissies kan LNV faciliteren, zoals ook bij het eerste doel al is aangegeven. Denk opnieuw aan vacatievergoeding, tijd van vergaderen, kinderopvang.

Tenslotte

Men gaf aan dat LNV meer aandacht kan schenken aan de aanbevelingen uit het Platform for Action. Dit betreft met name de thema's: armoede, geweld tegen vrouwen, economie, macht en invloed in de besluitvorming en instituties.

Tevens uitte men de zorg dat er voor emancipatie op het ministerie geen plek meer is. Dit onder andere naar aanleiding van de blokkade van een deel van de formatieplaats van de centrale coördinator emancipatiezaken.

4.4 "Als ik minister van LNV zou zijn..."

Aan de vertegenwoordigers van de doelgroep is gevraagd wat zij zouden doen als zij minister van LNV zouden zijn. Onderstaand is een kleine selectie van de reacties weergegeven. In bijlage 2 zijn alle reacties weergegeven.

Als ik minister van LNV zou zijn.....

- Zorgvakken opnemen in het agrarisch onderwijs en deze uitgebreid invullen en verplicht stellen.
- Her- en bijscholen van voorlichters op emancipatie-aspecten.
- Meer oog hebben voor de positie van gezinsbedrijven en zorgen voor opvang van mensen die buiten de boot vallen door veranderende maatregelen.
- Aandacht besteden aan de leefbaarheid van het platteland.
- Helder krijgen hoe organisaties op het platteland in elkaar zitten en nagaan welke waarde via deze wegen te geven is aan het beleid.
- Het ministerie van LNV heeft een grote inbreng ten aanzien van het natuurbehoud. Vissers kunnen aan de wal van de natuur genieten op een stuk landbouwgrond dat in goede staat is.
- Trainen van de eigen ambtenaren ten aanzien van emancipatie.
- Bewerkstelligen van de benodigde cultuuromslag, mentaliteits- en houdingsverandering bij mannen in het beleidsterrein van LNV. Het gaat daarbij zowel om agrarische mannen, als ook om bestuurders, voorlichters, docenten, beleidsmakers etc.
- Komen tot afstemming tussen de ministeries van SoZaWe, EZ en Fin omtrent de herverdeling van arbeid en zorg.
- Betere informatiekanalen vanuit het ministerie naar de doelgroepen.
- De sociale wetgeving aanpassen voor zelfstandigen.
- Al het overleg waarin voorbij wordt gegaan aan de vertegenwoordiging van vrouwen gaat niet door.
- De ambtelijke staf van het ministerie voor de helft uit vrouwen laten bestaan.

5 Conclusies, aanbevelingen en aandachtspunten

5.1 Conclusies

5.1.1 Beleidsdoelen

Integratie van vrouwen in bestuurs- en overlegorganen (doel 1)

Om vorm te geven aan de integratie van vrouwen in bestuurs- en overlegorganen heeft LNV zich verplicht om de deelname van vrouwen in organen waar zij zelf verantwoordelijk is voor de samenstelling tenminste 30% te laten zijn. Uit de gegevens omtrent de samenstelling van dergelijke bestuurs- en overlegorganen blijkt dat het aandeel vrouwen slechts 13% is. Op basis van dit gegeven zou geconcludeerd kunnen worden dat het doel om meer vrouwen deel te laten nemen aan bestuurs- en overlegorganen niet gerealiseerd is. Toch is deze conclusie niet correct, omdat gebleken is dat bij recent ingestelde organen (vanaf 1996) de gemiddelde deelname van vrouwen wel 32% bedraagt. Maar ook onder de recent ingestelde organen zijn een aantal organen waar de deelname van vrouwen onder de 30% ligt, of zelfs 'nul' bedraagt. Op grond hiervan komen wij tot de conclusie dat het doel om de integratie van vrouwen in bestuurs- en overlegorganen te bewerkstelligen niet volledig gerealiseerd is.

Economische zelfstandigheid van vrouwen (doel 2)

De gegevens omtrent de arbeidsparticipatie van vrouwen in de land- en tuinbouw, het aantal vrouwelijke (mede-)bedrijfshoofden en het aantal vrouwelijke, niet-gezinsarbeidskrachten lijken er op te duiden dat meer vrouwen in de agrarische sector economische zelfstandigheid hebben kunnen realiseren. De vraag is echter of economische zelfstandigheid afgemeten kan worden aan de genoemde drie indicatoren. Misschien moet als maatstaf voor de economische zelfstandigheid wel het opbouwen van zekerheden zoals voorzieningen bij arbeidsongeschiktheid, ziekte en ouderdom gezien worden. Door het ontbreken van een indicator en een doelstelling, zijn wij helaas niet in staat om met betrekking tot de economische zelfstandigheid van vrouwen een conclusie te trekken.

Invloed van vrouwen op het landelijk gebied vergroten (doel 3)

Uit onderzoek blijkt dat de invloed van vrouwen op vernieuwing van het landelijk gebied groot is. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in het opzetten en ontwikkelen van nieuwe, economische activiteiten door vrouwen. De invloed van vrouwen is echter vooral een informele invloed. Op formeel, bestuurlijk niveau is de invloed van vrouwen gering. Hoewel niet als zodanig in de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 aangegeven, menen wij een relatie te kunnen leggen met de doelstelling om de deelname van vrouwen aan organen (die van invloed zijn op het beheer, de inrichting en het gebruik van het landelijk gebied) tenminste 30% te laten zijn. De gegevens maken duidelijk dat de deelname van vrouwen aan dergelijke organen nog lang geen 30% bedraagt, zodat wij kunnen concluderen dat het doel om de invloed van vrouwen op het landelijk gebied te vergroten niet gerealiseerd is.

Maatschappelijke organisaties betrekken bij het emancipatiebeleid (doel 4)

Bij het vorm en inhoud geven van de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 is de Externe klankbordgroep nauw betrokken geweest. In de Externe klankbordgroep hadden diverse maatschappelijke groeperingen zitting. Nadat de nota verscheen, is de klankbordgroep opgeheven en heeft de minister het Overlegplatform Emancipatie LNV ingesteld. Ook in dit Overlegplatform Emancipatie LNV heeft een aantal maatschappelijke groeperingen zitting. Daarnaast hebben enkele regionale beleidsdirecties en het centraal coördinatiepunt emancipatiezaken contacten lopen met maatschappelijke groeperingen. De betrokkenheid van maatschappelijke groeperingen bij het emancipatiebeleid lijkt hierdoor gewaarborgd te zijn. De invloed van de maatschappelijke groeperingen bij de verdere uitwerking van het emancipatiebeleid en het realiseren van de doelen is echter gering. Dit komt ondermeer doordat de adviezen van het Overlegplatform Emancipatie LNV geen bindend karakter hebben. Omdat daarnaast gedane toezeggingen in het Overlegplatform Emancipatiezaken LNV niet of nauwelijks worden nagekomen, komen wij tot de conclusie dat aan het be-

trekken van maatschappelijke organisaties bij het emancipatiebeleid nauwelijks (serieuze) invulling is gegeven.

Integratie van het emancipatiebeleid in het regulier LNV-beleid (doel 5)

In de Jaarbrieven van de Bestuursraad is emancipatie niet als aandachtspunt opgenomen. Directies worden hierdoor niet gestimuleerd om aandacht te schenken aan emancipatoire effecten van het beleid waar zij verantwoordelijk voor zijn. Dit komt ook tot uiting in het feit dat in de periode 1996 - 2000 diverse LNV-nota's zijn uitgebracht waarin nauwelijks of geen aandacht is geschonken aan emancipatie. Op grond hiervan komen wij tot de conclusie dat de integratie van het emancipatiebeleid in het reguliere beleid van LNV nauwelijks tot stand is gekomen.

Verbreding naar alle doelgroepen (doel 6)

Hoewel er diverse activiteiten zijn ondernomen die zouden moeten leiden tot een verbreding van het emancipatiebeleid naar alle doelgroepen, komen wij tot de conclusie dat het emancipatiebeleid van LNV zich met name richt op vrouwen in de land- en tuinbouw.

5.1.2 Ondersteunende activiteiten

Een groot aantal van de in de nota LNV-Emancipatiebeleid tot 2000 genoemde ondersteunende activiteiten hebben vooral betrekking op het financieel ondersteunen van diverse projecten, activiteiten en onderzoeken. Onze bevinding is dat met name deze financiële ondersteuning goed van de grond is gekomen. Daarentegen is aan andere, niet financieel ondersteunende activiteiten, niet of nauwelijks invulling gegeven. Overigens moet opgemerkt worden dat de financiële ondersteuning in relatie tot de gestelde doelen niet altijd tot duidelijk meetbare resultaten heeft geleid.

5.1.3 Financiële inspanning

Voor zover wij hebben kunnen achterhalen is de totale financiële inspanning van LNV ten aanzien van emancipatie in de periode 1996 - 2000 bijna 3,6 miljoen gulden geweest. De feitelijke inspanning is waarschijnlijk nog hoger, omdat in het genoemde bedrag de door diverse beleidsdirecties bestede gelden ontbreken.

De financiële inspanning van LNV is deels afkomstig uit het speciaal daarvoor ingestelde emancipatiebudget en deels uit andere beleidskaders. Het beschikbaar gestelde emancipatiebudget is niet volledig benut. Van het beschikbare budget van 1,8 miljoen gulden is tot 1999 ruim 1,2 miljoen gulden (= 67%) uitgegeven. Voor het jaar 1999 worden mogelijk nog voor meer dan 200 duizend gulden aan verplichtingen aangegaan, zodat de uiteindelijke uitputting van het emancipatiebudget op meer dan 1,4 miljoen gulden (= 77%) komt. De andere 2,3 miljoen gulden is afkomstig uit de programmagelden voor voorlichting (bijna 2 miljoen gulden) en het Stimuleringsbudget van DKW (bijna 360 duizend gulden).

Verder moet bedacht worden dat alvorens er daadwerkelijk financiële ondersteuning verleend werd, vanuit het coördinatiepunt emancipatiezaken velerlei initiatieven ondernomen werden om organisaties enthousiast te krijgen en te informeren hierover.

5.1.4 Interne structuur

Het instellen van een centraal coördinatiepunt emancipatiezaken en het benoemen van een contactpersoon emancipatiezaken binnen een directie/dienst is een goede zaak geweest. Bij de doelgroepen van het externe emancipatiebeleid is waardering voor het instellen van een centraal coördinatiepunt emancipatiezaken. Hierdoor is een aanspreekpunt ontstaan dat het benadering van LNV vergemakkelijkt. Ook de ondersteuning bij het leggen van contacten binnen het ministerie wordt positief ervaren.

Hoewel er dus waardering is voor het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken, komen wij toch tot de conclusie dat de interne structuur niet optimaal functioneert. Deze conclusie baseren wij op de reactie van de contactpersonen emancipatie en van het centraal coördinatiepunt. De 'ophanging' van het centrale coördinatiepunt aan één beleidsdirectie geeft onvoldoende zicht op de activiteiten van directies en diensten om ze aan te spreken op hetgeen zij voor emancipatie doen. Daarnaast kunnen de contactpersonen emancipatiezaken van de afzonderlijke directies en uitvoerende diensten het 'contactpersoon-zijn' niet allemaal op een adequate wijze invullen. Oorzaken zijn:

- het feit dat een aantal directies en uitvoerende diensten zich niet verantwoordelijk voelt voor de doelen van het emancipatiebeleid;
- emancipatie blijkt geen onderwerp waarmee directeuren kunnen 'scoren';

- het bestaan van een centraal coördinatiepunt wordt door de afzonderlijke directies en diensten als excuus aangevoerd om zich niet verantwoordelijk te voelen voor het emancipatiebeleid;
- onvoldoende vrijgesteld om daadwerkelijk invulling te geven aan het 'contactpersoon-zijn'.

5.2 Aanbevelingen

1 Zichtbare bestuurlijke verantwoordelijkheid

Een ambitieuze inzet voor emancipatie door het ministerie van LNV vereist een duidelijke, bestuurlijke verantwoordelijkheid. Om dit waar te kunnen maken, is het noodzakelijk dat emancipatie:

- erkent wordt als thema door de politieke en ambtelijke top van LNV;
- zichtbaar is in de Jaarbrieven van de Bestuursraad;
- een regelmatig terugkerend onderwerp is in voortgangsgesprekken tussen de directies en de Bestuursraad.

2 Wijzigen interne structuur rondom emancipatie

De bestuurlijke verantwoordelijkheid moet ook zichtbaar zijn in de organisatiestructuur. Geadviseerd wordt om te bezien of een andere ophanging van het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken in de LNV-organisatie mogelijk is. Daarbij kan gedacht worden aan de koppeling van het centraal coördinatiepunt aan een stafdirectie. Gekoppeld aan een stafdirectie krijgt het centrale coördinatiepunt emancipatiezaken, beter dan nu het geval is, zicht over wat er binnen het departement speelt. Daarnaast is het belangrijk dat de contactpersonen emancipatiezaken hun taken op een adequate wijze kunnen invullen. Het verdient aanbeveling om hier binnen iedere directie/dienst formatieruimte (bijv. 0,1 fte) voor vrij te maken. Tevens is het van belang dat het thema emancipatie opgenomen wordt in het takenpakket en verantwoordelijkheden van een MT-lid.

3 Agendavorming

Dat emancipatie binnen LNV niet wordt gevoeld als een probleem, verklaart waarom het thema weinig aandacht heeft van medewerkers en directeuren. Echter, veel beleidsthema's (herstructurering glastuinbouw, ruimtelijke inrichting, leefbaarheid) hebben duidelijke gevolgen voor zowel vrouwen als mannen uit de doelgroep van LNV. In de nota LNV-emancipatiebeleid tot 2000 wordt hier ook aan gerefereerd, maar de uitwerking laat bij het merendeel van de directies en uitvoerende diensten op zich wachten. Het verdient aanbeveling per directie en uitvoerende dienst gericht te zoeken naar aanknopingspunten met het regulier LNV-beleid en daar ruimte voor te reserveren in de jaarplannen. Daarnaast zijn er verschillende andere mogelijkheden om medewerkers te stimuleren om te werken aan de integratie van emancipatie in regulier beleid. Voorbeelden daarvan zijn:

- koppelen van het interne emancipatiebeleid van LNV aan het externe emancipatiebeleid;
- emancipatie als thema integreren in bestaande trainingen, cursussen, conferenties en workshops;
- het aanbieden van specifiek trainingen en cursussen op emancipatiezaken;
- emancipatie als thema regelmatig op de agenda plaatsen van afdelingen/directies.

4 Operationaliseerbare doelen

Het verdient aanbeveling voor het toekomstige emancipatiebeleid duidelijke doelstellingen te formuleren. Op deze wijze maakt LNV duidelijk waar zij voor staat en waar ze op aangesproken wil en kan worden. Naast duidelijkheid is het van belang dat de doelstellingen realistisch zijn. Om voortgang in het realiseren van de doelstellingen te kunnen meten en te bewaken is een adequaat monitoringsprogramma met relevante indicatoren noodzakelijk.

5 Realiseren van doelstellingen 'afdwingen'

Zowel het centrale coördinatiepunt als ook verschillende contactpersonen emancipatiezaken gaven aan middelen te missen om druk uit te kunnen oefenen op de realisatie van de doelen. Een voorbeeld betrof het gemis aan drukmiddelen wanneer de samenstelling van bestuurs- of overlegorganen niet voor 30% uit vrouwen bestond. Bij het niet realiseren van deze doelstelling zou LNV de betreffende commissie niet toe moeten staan aan het werk te gaan, zoals nu al door VROM gedaan wordt.

6 Ondersteunende activiteiten

De ervaring leert dat emancipatie een thema is dat regelmatig onder de aandacht gebracht moet worden, de doelgroep vrouwen moet regelmatig in beeld gebracht worden. De Emancipatieprijs, zowel intern als extern, blijkt een bruikbaar middel om emancipatie af en toe op de agenda te krijgen. Het werkt daarnaast intern als een stok achter de deur; directies die de prijs ontvangen hebben, kunnen het immers niet maken minder aandacht aan emancipatie te besteden. LNV wordt door de doelgroep geprezen voor de verbeterde communicatie en toegankelijkheid. De regionale beleidsdirecties spelen daar een belangrijke rol in. Het verdient aanbeveling dit te blijven voortzetten en waar nodig gericht te ondersteunen.

7 Eigenheid respecteren

De doelgroep van het emancipatiebeleid van LNV is zeer divers en wordt gevormd door een groot aantal groeperingen. Veel van deze groeperingen hebben een eigen identiteit die maakt dat samenwerken niet altijd even natuurlijk is, terwijl dit vanuit het oogpunt van effectiviteit van besteding van overheidsmiddelen wel gewenst is. Het verdient aanbeveling om als LNV niet lichtvaardig over de eigenheid van de verschillende organisaties heen te stappen. Daartoe moet LNV in het proces van samenwerken faciliterend op te treden, zodat op termijn samenwerken wel natuurlijk wordt.

5.3 Aandachtspunten voor toekomstig emancipatiebeleid

Door de doelgroep is tijdens de bijeenkomsten een aantal aandachtspunten voor het toekomstige emancipatiebeleid aangegeven. Een aandachtspunt dat met name in het oog springt is het armoede-vraagstuk en daaraan gekoppeld het ontbreken van keuzemogelijkheden. Als gevolg van de huidige (markt-)situatie in de land- en tuinbouw is er volgens de doelgroep sprake van armoede. Als gevolg van deze armoede is het noodzakelijk dat iedereen uit het gezin zijn of haar bijdrage levert aan het voortbestaan van het bedrijf. Dit voortbestaan wordt zo belangrijk gevonden, dat veel vrouwen geen andere keuze hebben dan hun economische zelfstandigheid op te geven. Samenhangend met het armoede-vraagstuk is er ook sprake van een toename van geweld tegen vrouwen. Ook dit is een aspect dat tot nu toe in het emancipatiebeleid van LNV geen aandacht heeft gekregen, terwijl de Nederlandse overheid met de ondertekening van het 'Platform for Action' van de vierde VN-Wereldvrouwenconferentie te Beijing in 1995 zich verplicht heeft ondermeer aan deze twee aspecten wel aandacht aan te besteden.

Een ander belangrijk aandachtspunt is het toekomstige EU-beleid en de invloed daarvan op mensen, gezinnen, het platteland en de leefbaarheid van het landelijk gebied. Tot nu toe wordt het EU-beleid vooral beoordeeld op zijn vaktechnische effecten, terwijl de emancipatoire effecten minstens zo belangrijk zijn.

Verder is het van belang om te beseffen dat emancipatie niet alleen vrouwen/meisjes aangaat, maar ook betrekking heeft op mannen/jongens. Het gaat om 'gender', het bestaan van door maatschappij/cultuur bepaalde verschillen tussen vrouwen en mannen, de denkbeelden over deze verschillen en het belang dat aan deze verschillen wordt gehecht. De aandacht in het toekomstig emancipatiebeleid dient, meer dan nu het geval was, gericht te zijn op zowel vrouwen als ook op mannen.

Bijlage 1 Overzicht van de samenstelling van bestuurs- en overlegorganen

Naam	Jaar	Leden		%vrouwen
		totaal	vrouwen	
Ingesteld voor 1996				
Landelijk overlegorgaan groene ruimte		10	1	10
Overleggroep houtvoorziening en houtproductie		14	1	7
Overlegplatform binnenvisserij		15	2	13
Raad aangelegenheden van teeltmateriaal van land- en tuinbouwgewassen		10	2	20
Commissie voor de bezwaarschriften van het ministerie van LNV		32	2	6
Raad voor het kwekersrecht		22	1	5
Veterinair tuchtcollege		17	5	29
Veterinair beroepscollege		15	3	20
Centrale grondkamer		32	0	0
Grondkamers (5)		63	0	0
Kamer voor de binnenvisserij		20	1	5
Commissie toelating groenterassen		7	1	14
Veevoederoverlegorgaan	1975	14	1	7
Voorlopige commissie nationale parken	1980	14	3	21
Raad voor dierenaangelegenheden	1993	14	2	14
		299	25	8
Ingesteld vanaf 1996				
Overlegplatform Emancipatie LNV	1996	10	7	70
Raad voor het landelijk gebied	1996	15	6	40
Beoordelingscommissie stimuleringsregeling innovatie, markt en concurrentiekracht	1997	12	1	8
Beoordelingscommissie investeringsregeling verwerking en afzet en subsidieregeling demonstratieprojecten	1997	7	3	43
Beoordelingscommissie stimuleringsregeling vernieuwing landelijk gebied	1997	6	0	0
Commissie bedreigde uitheemse dier- en plantensoorten	1997	9	2	22
Beoordelingscommissie nieuwe agrarische schadeverzekeringen	1998	4	0	0
Beoordelingscommissie VIA-regeling	1998	5	2	40
Commissie pachtbeleid	1999	4	2	50
		72	23	32
Totaal		371	48	13

Bijlage 2 Overzicht van suggesties voor aandachtspunten vanuit de doelgroep

De vraag **Als ik minister was, dan .....**? leverde de volgende reacties op:

- Ondersteunende netwerken en activiteiten voor jong agrarische vrouwen opbouwen.
- Zorgvakken opnemen in het agrarische onderwijs en deze uitgebreid invullen en verplicht stellen.
- Onderwijsprogramma's aanpassen om agrarische mannen en vrouwen zorg en arbeid beter te laten verdelen.
- Ondersteunen van initiatieven van agrarische jongeren (mannen en vrouwen). Agrarische jongeren voorlichten over hun financiële positie.
- Hervreiding arbeid en zorg meenemen als speerpunt. Hierbij zoeken naar afstemming met ministeries van SoZaWe, EZ en Fin.
- Sociale wetgeving aanpassen voor zelfstandigen.
- Fiscale en juridische maatregelen ter bevordering van economische zelfstandigheid van vrouwen. Bijvoorbeeld door een reële beloning fiscaal voordeliger te maken.
- Her- en bijscholing van voorlichters op emancipatie-effecten. Aandacht voor belang van vrouwen, mannen en het bedrijf.
- Ondersteunen van ouders die het bedrijf overdragen aan jongeren door middel van cursussen en begeleiding.
- Door de varkenspest is er sprake van een sociale achteruitgang. Financieel zijn de gevolgen van de varkenspest voor veel bedrijven niet te dragen.
- Meer oog voor de positie van de gezinsbedrijven. Zorgen (opvang) voor mensen die buiten de boot vallen door veranderende maatregelen.
- Meer duidelijkheid in de regels die voor de verschillende bedrijfstakken (onder andere varkenshouders) gelden.
- Waar blijft de leefbaarheid op het platteland?
- Geleidelijk aan verdwijnt de landbouw uit Nederland. Opsporen van factoren die dit activeren en proberen dit beleid om te buigen.
- De toekomst van Nederland in het oog houden en de bijdrage van de landbouw niet onderschatten (waar Nederland groot van is geworden).
- De vrije markt economie omvormen tot een sociale economie: meer inkomen, stoppen met de armoedeval.
- Het is het ministerie van LNV. Deze heeft een grote inbreng op het terrein van natuuronderhoud. Vissers kunnen aan wal genieten van een stuk landbouwgrond dat in goede staat is.
- Bewerkstelligen noodzakelijke cultuuromslag, mentaliteits- en houdingsverandering bij mannen op de beleidsterreinen van LNV. Zowel bij agrarische mannen, bestuurders, voorlichters, docenten, beleidsmakers etc.
- Projecten stimuleren gericht op bewustwording van de cultuuromslag. LNV kan hierin voortrekkende rol hebben. Bijvoorbeeld 'gender' als belangrijk vertrekpunt bij opstellen en uitvoeren van beleid.
- Pluriformiteit van organisaties respecteren en stimuleren. Tegelijkertijd effectieve netwerkvorming tussen organisaties onderling bevorderen.
- Helder krijgen hoe organisaties op het platteland in elkaar zitten en wat je via die wegen aan waarde kunt geven aan het beleid.
- Subsidies geven aan agrarische vrouwen, hetzij werkgroepen, steunpunten of organisaties om hun doelstellingen te realiseren.
- Dataverzameling over situatie/positie agrarische vrouwen rondom zeggenschap, inkomen, arbeid en opleiding
- Betere informatiekanalen met betere vertegenwoordiging vanuit LNV naar de doelgroepen. Nieuwsbrieven, netwerkoeverleg, klandbordgroep etc.
- Training eigen personeel ten aanzien van emancipatie.
- Mainstreaming.
- De ambtelijke staf voor de helft uit vrouwen laten bestaan.
- Directie emancipatie wordt als belangrijkste directie benoemd bij LNV. Dit komt de andere afdelingen namelijk ten goede.
- Duidelijk maken wie waarvoor verantwoordelijk is en daarnaast afrekenen wanneer doelen niet gehaald worden.

- Beleid uitzetten waarbij geluisterd wordt naar de basis (vrouwen- en mannenorganisaties). Dan beleid uitzetten en consequent doorvoeren.
- Beleid afstemmen op de praktijk.
- Streefcijfers en tijdspaden formuleren bij de beleidsdoelstellingen. Daarnaast sanctionering.
- Eenvoudige regelgeving zodat makkelijker naar een andere tak kan worden overgeschakeld.
- Al het overleg waarbij geen vertegenwoordiging is van vrouwen niet door laten gaan.
- Volledig ondersteunen van een netwerk van agrarische vrouwen uit allerlei organisaties die ontwikkelingen m.b.t. EU-beleid volgt, analyseert en vertaalt richting mensen, gezinnen, platteland, leefbaarheid landelijk gebied. Tot nu toe wordt dit vanuit de landbouworganisaties te veel beoordeeld naar vaktechnische aspecten.
- De huidige structuur (met alle organisaties en groepen) van de land- en tuinbouwsector wordt afgeschaft. We gaan de hele structuur opnieuw opbouwen en we gaan aan de agrarische/plattelandsvrouwen vragen om een geheel nieuwe structuur van de sector op te bouwen.
- Opnieuw beginnen, maar dan met vrouwen!